

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARGA MAXSUS FANLARNI O'QITISH XUSUSIYATLARI VA TAHLILI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11353630>

Tosheva Gulnora Djurayevna

Dotsent

Sayidahmedov Ravshan Rajabovich

Azimova Firuza Kamolovna

stajer- o'qituvchi

Kodirova Shaxnoza Salomovna

116-22 MSM Guruh Talabasi

Buxoro muhandislik-texnologiya institut

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida innovatsion va ilg'or xorijiy tajribalarni qo'llashning yutuq va kamchiliklari nuqsonli bolalarni o'qitish jarayoni va xususan, boshlang'ich aniq fanlardan boshlang'ich tushunchalarni shakllantirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarini qullashning yutuq va kamchiliklari tahlil qilinib, ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarni qo'llash samaradorligini oshirish maqsadida tahliliy natijalar yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar

inklyuziv ta'lim, aqli zaif bolalarga maxsus fanlarni o'rgatish, intellekt, neyropsixik funksiyalar.

Kirish

Bolalarning boshlang'ich matematik tushunchalarini shakllantirishda individual va differentsial yondashuv zarurati ularning psixofizik rivojlanishidagi buzilishlar xilma-xil ko'rinishda bo'lishiga bog'liq. Markaziy asab tizimining organik yoki funktsional patologiyasi fonida, qoida tariqasida, ular yuqori asab faoliyatining buzilishi bilan birga keladi va turli xil darajadagi og'irliklarga ega doimiy yoki vaqtinchalik xilma - xil bilim muammolarida o'zini namoyon qiladi. Intellektual rivojlanmagan o'quvchilar uchun matematik materialni o'rganish katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ularning sabablari birinchi navbatda aqliy zaif maktab o'quvchilarining bilim va hissiy-irodaviy sohasi rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi.

Aqli zaif bolalarning xususiyatlarini o'rganish sohasidagi mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra siz ularga xos bo'lgan quyidagi belgilarga e'tibor qaratishingiz kerak:

1-rasm: Aqli zaif bolalarning xususiyatlarini o'rganish sxemasi

Avvalo, chalg'itish va umumlashtirishning barcha funksiyalari aziyat chekadi, miyaning analitik-sintetik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan aqliy faoliyatning tarkibiy qismlari buziladi. Emotsional-irodaviy sohada bu murakkab his-tuyg'ular va xulq-atvorning o'zboshimchalik shakllari rivojlanmaganligida namoyon bo'ladi. Maxsus fanlarni o'qitish amaliy xarakterga ega va mehnat ta'limi, rasm, tabiatshunoslik, geografiya, tarix, jismoniy tarbiya darslari bilan o'zaro bog'liq bo'lishiga qaramay, aqlan zaif maktab o'quvchilari mavjud nazariy tushunchalar majmuasini o'zlashtirishlari shart[1,2].

Avvalom bor raqam tushunchasini o'zlashtirish, agar o'quvchida aqliy operatsiyalarning rivojlanish darajasi bo'lsa. Aqliy faoliyatning o'ziga xosligi, tafakkurning genetik jihatdan keyinchalik og'zaki-mantiqiy shaklidagi kamchiliklari aqlan zaif o'quvchilarda mavhum matematik tushunchalar va shakllarni tasavvur qilish jarayonida muqarrar ravishda qiyinchiliklar paydo bo'lishiga olib keladi. Maxsus fanlarning o'quv predmeti sifatida bilish qobiliyatini rivojlantirish, aqli zaif o'quvchilarning intellekti va shaxsini tuzatish uchun zarur shart-sharoitlarni o'z ichiga olganligini isbotladilar[3]. Aqli zaif o'quvchilarda fikrlashni tuzatishning eng muhim tomoni nafaqat induktiv, balki deduktiv xulosalarni takomillashtirish, ya'ni bir hil hodisalarni kelib chiqish sabablarini

aniqlash ular uchun allaqachon ma'lum bo'lgan bir xil tartibdagi hodisalarni yangi hodisalarni tushuntirish uchun ushbu umumlashmalardan foydalanishgan[4,5].

Maktabda qabul qilingan tartibga qarab, o'qituvchi bolalarni sinf eshigi oldidagi koridorda kutishi yoki ularga qo'ng'iroq chalinganda darhol sinfga kirishiga ruxsat berishi mumkin. Har holda, u har bir bola o'z stolini qanday topishini, ayniqsa birinchi kunlarda kuzatib boradi. O'qituvchi bolalarning e'tiborini stoldan qaysi tomonda turishi kerakligiga qaratadi. Bolalar o'qituvchining ruxsati bilan o'tirishadi. Odatda, maxsus qutilarda yoki sumkalarda saqlanadigan kichik buyumlar bo'lgan tarqatma materiallar o'qituvchi tomonidan mashg'ulotlar oldidan tanaffus paytida stollarga qo'yiladi. Dars jarayonida o'quvchilar doskada nimalar bo'layotganini kuzatib borishlari, o'qituvchining tushuntirishlarini diqqat bilan tinglashlari kerak. Bolalar e'tiborini yorqin katta o'yinchoqlar, ularga tanish bo'lgan narsalar yoki aksincha, yangi, g'ayri oddiy narsalar jalb qiladi. Maxsus fanlar darslari uchun kerakli jihozlarni o'qituvchining o'zi yoki maktab ustaxonalarida yuqori sinf o'quvchilari tayyorlashlari mumkin. O'quvchilar e'tiborini bir joyga to'plash va uni bir muncha vaqt ushlab turish uchun o'qituvchi darsda o'yin holatini yaratishi, darsda bolalarga ma'lum bo'lgan ertaklarni sahnalashtirish, tadbirlarda barcha o'quvchilar ishtirok etishini ta'minlashi kerak[6].

O'quvchilarning darsdagi asosiy faoliyati - frontal ishlash. U shunday tashkil etilishi kerakki, bolalar og'zaki ko'rsatma bilan birga bo'lgan shou asosida o'qituvchining harakatlarini va uning so'zlarini takrorlaydilar. Shuning uchun o'qituvchi nafaqat namoyish qilish usuli, balki u bilan bog'liq bo'lgan tushuntirishlarni ham juda ehtiyotkorlik bilan o'ylaydi. Ikkala sharoit ham o'quvchilar uchun mavjud bo'lishi kerak. O'qituvchi tomonidan ishlatiladigan jumlar murakkab bo'lmasligi kerak, sodda jumladan foydalanish yaxshiroqdir. O'qituvchining ko'rsatmasi faqat bitta harakatni ko'rsatishi kerak. Birgalikda baland ovozda takrorlash nutq burilishlarini, individual terminlarni tezda yodlashga yordam beradi. Birinchidan, bolalar o'qituvchi bilan alohida so'zlarni yoki iboralarni aytadilar, keyin esa yakka holda. Qobiliyatli o'quvchilar qolgan o'quvchilarga yetakchilik qilishadi. Bolalar barcha harakatlarni ob'ektlar bilan o'qituvchi rahbarligida bosqichma-bosqich bajaradilar. Agar bolalardan biri ba'zi bir harakatlarga dosh berolmasa, o'qituvchi yordam beradi: u harakatlarni bola bilan birga bajaradi va darhol bu harakatlarni takrorlashini so'raydi. O'qituvchi o'quvchilarning jismoniy holatini doimiy ravishda kuzatib borishi, charchoqni oldini olish kerak. Faoliyat o'zgarishi, jismoniy tarbiya mashqlari bolalarning barqaror ishlashini ta'minlaydi. Darslar paytida tashqi o'yinlarga alohida e'tibor

berilishi kerak. Aqli zaif birinchi sinf o'quvchisi ob'ektlarni, ularning o'zaro pozitsiyasini, ob'ekt guruhlarining miqdoriy munosabatlarini ko'rib chiqish, o'rganish va baholashga ehtiyoj sezmaydi. Ba'zan amaliy faoliyat bolalarni shunchalik hayratga soladiki, harakatlarni bajarish jarayoni bilan band bo'lib, ular olingan natijalarga ahamiyat bermaydilar, ularni bir-biriga bog'lamaydilar. Shuning uchun o'qituvchi muntazam ravishda o'quvchilarga ob'ektlarning kosmosdagi, tekislikdagi o'zaro pozitsiyasi, miqdoriy munosabatlari (ko'proq-kamroq, teng) haqida ma'lumot beradi, voqealarni nomlaydi (nima bo'ldi, bo'ladi va hokazo) va shu bilan olingan natijalar taqqoslanadi. Bu barcha maxsus fanlar darslarida amalga oshiriladi. Maktab o'quvchilari o'qituvchining savollariga javob berishni o'rganishdan oldin, ular lug'atni ushbu so'zlar bilan to'ldirishlari kerak, ularsiz fazoviy, miqdoriy munosabatlarni va harakatlar natijalarini tavsiflash mumkin emas. Shuning uchun dastlab o'qituvchi o'zi javob beradi, bolalar esa ularni faqat takrorlaydi. Har bir darsda bolalar avvalgi darslarda o'rganilgan narsalarga qaytadilar. O'qituvchi sinfga murojat qilib, avvalgi darsda o'rgangan narsalarini eslashni so'raydi[7]. O'quvchilar javob bermasligi mumkin, keyin o'qituvchi ko'rsatma vositalarini namoyish etadi: oxirgi darsda ishlatilgan tarqatma materiallar o'quvchilarga bajargan vazifalarini eslatadi. Har bir maxsus fanlar darsida bolalar daftarda ishlashni o'rganadilar. Propedeutik davrda, maktab o'quvchilari doimo yordamga muhtoj bo'lgan paytda, o'qituvchi darsga ayniqsa puxta tayyorgarlik ko'rishi kerak. Ushbu ish kelgusi darsga odatiy tayyorgarlikdan farq qiladi. O'qituvchi nafaqat ish rejasini yoki konspektini tuzib, namoyish va tarqatma materiallarni tayyorlaydi, balki agar bolaga hali daftarda ishlashga ruxsat berilmagan bo'lsa, o'quvchining daftardagi varaqni yoki qutidagi daftardan alohida varaqni tayyorlaydi (kerakli ko'nikmalar hali to'liq yetishmaydi). O'qituvchi o'quvchining kelgusidagi ishlarini to'liq yoki bir qismini oddiy qalam bilan bajaradi. Keyin o'quvchi yozuvni qalam yoki rangli qalam bilan yozib boradi. O'qituvchi o'quvchi bog'laydigan nuqtalarni oldindan belgilab qo'yadi, daftarda chiziqlar bo'ylab rangli qalamlar bilan chiziqlar tortadi, shunda o'quvchi ularni ko'rishi mumkin, chunki u hali varaqda bosilgan chiziqlar bo'ylab harakatlana olmaydi. Propedeutik davrda maxsus fanlar darsida o'quvchilarni kitob, darslik bilan rasm ustida ishlashga tayyorlashni boshlash kerak[8]. Odatda o'qituvchi syujet rasmini namoyish etadi. O'quvchilar tasvirlangan narsalarni tekshiradilar va o'qituvchi rahbarligida syujetni muhokama qiladilar, ob'ektlar sonini taxmin qiladilar.

Maxsus fanlarni o'qitish jarayonida motivatsiyani rivojlantirishning qiymati va usullari Y.Y.Pumputisning tadqiqotida ishonchli tarzda ko'rsatib o'tilgan bo'lib,

u o'quvchilarning harakatlari rag'batlantirilganda, maxsus fanlar darslarida olgan bilimlarini qachon qo'llashlari mumkin degan xulosaga keldi. ularning kundalik hayotida yoki ishlarida matematik materiallarning sifatli assimilyatsiyasi kuchayadi. Maxsus fanlarga kognitiv qiziqishni rivojlantirish quyi sinflarda didaktik o'yinlar, ko'ngil ochar mashqlar, bolalarning amaliy faoliyati, yuqori sinflarda esa matematik bilimlarning amaliy ahamiyatini anglash orqali rivojlanadi. O'quvchilar tomonidan kundalik hayotda va kelajakda kasbda zarur bo'lgan matematik bilimlar, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga erishish, shu qadar qat'iyki, ular o'quvchilarning umr bo'yi mulkiga aylanib qolishlari maxsus fanlarni o'qitishning asosiy umumiy vazifasidir[9]. Maktabda o'qish davrida o'quvchilar quyidagi matematik bilimlarga va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak:

Aqli zaif o'quvchilarga maxsus fanlarni o'rgatishda, zaruriy bilimlarni o'zlashtirish qat'iy yodlatish va uqitish xarakterida bo'lmasligi kerakligini yodda tutish kerak. O'quvchilar tomonidan olingan bilimlar ongli bo'lishi kerak. Ko'rgazma asosidan, mavjud bo'lgan matematik tushunchalarni shakllantirishga o'tish, ularni umumlashtirishga olib borish va shu asosda amaliy ishlarni bajarish kerak. Bularning barchasi o'quvchilardan o'z faoliyati to'g'risida ko'proq xabardorlikni talab qiladi, ularning harakatlari umumlashtirilgan xarakterga ega bo'ladi, bu albatta aqlan zaif maktab o'quvchilarining fikrlash nuqsonlarini tuzatish uchun juda muhimdir.

Maxsus fanlarni o'qitish o'quvchilarni tartibga soladi va ularda aniqlik, qat'iyatlilik, iroda kabi shaxsiy xususiyatlarni shakllantirishga hissa qo'shadi, ishlashga odatlanishni, ishlashga intilishni, har qanday ishni oxiriga etkazish qobiliyatini tarbiyalaydi. Maxsus fanlar darslarida amaliy mashqlarni bajarish (modellashtirish, chizish, o'chirish, rang berish, kesish, yopishtirish, o'zgartirish, loyihalash va hk) jarayonida bolaning harakatidagi nuqsonlar tuzatiladi. Ammo faqat o'quvchilar faoliyatining ushbu turlarini rivojlantirishni cheklash mumkin emas, chunki tuzatish, kasbni egallashga tayyorgarlik, ijtimoiy reabilitatsiya va moslashish vazifalari yetarli darajada hal qilinmaydi. O'quvchilar reproduktiv faoliyatini rivojlantirib o'qituvchi ancha murakkab masalani qo'yadi va hal qiladi - ularning tashabbuskorligini, ijodiy faolligini rivojlantiradi, olgan bilimlarini avvaliga o'xshashlikda, so'ngra yangi sharoitda, yangi muammolarni hal qilishda ishlatishga o'rgatadi[10]. Bu nafaqat ularning bilish faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini, balki shaxsiy fazilatlarini, ularning bilish, urganish jarayoni bilan aloqalarini hisobga olgandagina mumkin bo'ladi[11]. O'quvchilarga u yoki bu bilimlar to'g'risida ma'lumot berishdan oldin ularda ushbu bilimlarni qabul qilish va tushunishga nisbatan ma'lum ijobiy munosabatni yaratish kerak. Bunga

hayotiy-amaliy vaziyatni yaratish orqali erishiladi, bunda o'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan ma'lum bir aqliy yoki ta'lim muammosini hal qilish uchun bilim etishmasligi seziladi. O'quvchilarga yangi, noma'lum narsani kutish hissi beriladi.

Xulosa Maqolada asosan maxsus fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilar nutqi rivojlanadi, ularning so'z boyligi aniq matematik atamalar va iboralar bilan boyitiladi. O'quvchilar o'z faoliyati haqida sharh berishni, muammoni yechish, arifmetik amallarni bajarish yoki geometriya bo'yicha topshiriqlarni bajarish to'g'risida to'liq og'zaki hisobot berishni o'rganadilar. Topshiriqlarning barcha turlarida, qanday uslubdan qat'iy nazar, o'quvchilar shakl, harakat, hodisaning muhim xususiyatlarini ahamiyatsiz bo'lgan narsalardan ajrata olishga intilish kerak. Buning uchun ob'ektlarda kuzatuv topshiriqlar, mashqlarda va hokazolarda har xil ahamiyatsiz xususiyatlar talab qilinadi, chunki bu juda katta tuzatuvchi rol o'ynaydi, vaxolangki aqlan zaif o'quvchilar shakllanayotgan konsepsiyaning muhim va ahamiyatsiz tomonlarini deyarli farq qilmaydilar. Mashqlar hisoblash qobiliyatlari, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ishlatiladi. Mashqlar ma'lum bir tizimda, tobora kuchayib borayotgan qiyinchiliklar bilan ishlatilishi kerak. Mashqlar tizimi shunday tanlanishi kerakki, yangi bilimlar mavjud bilimlar bilan bog'lanib, ularning kengayishi va chuqurlashishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Баряева Л.Б. Формирование элементарных математических представлений у дошкольников (с проблемами в развитии): Учебно-методическое пособие. СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Изд-во «СОЮЗ», 2002. - 479 с.
2. Каирова Л.А. Коррекционно-развивающие технологии в обучении математике: учебное пособие. Барнаул: АлтГПУ, 2016. - 91с
3. Кузьмина-Сыромятникова Н.В. Методика арифметики во вспомогательной школе. Изд. 2-е, -М., 1949.
4. Ражабова, Г. Ж., Тошева, Г. Д., & Бокиева, Г. У. (2015). Использование технологического стенда при изучении дисциплин профессиональной направленности. *Молодой ученый*, (3), 215-217.
5. Тошева, Г. Д., & Расулова, С. С. (2016). Математические модели расчета основных конструктивных параметров деталей одежды на базе антропометрических измерений фигур. *Наука, техника и образование*, (2 (20)), 65-67.

6. Тошева, Г. Д., & Маджидова, М. Х. К. (2016). Техническое размножение лекал деталей одежды. *Наука, техника и образование*, (2 (20)), 76-79.
7. Тошева, Г. Д., & Маджидова, М. Х. К. (2016). Особенности конструкций одежды для фигур с различной осанкой. *Наука и образование сегодня*, (3 (4)), 44-45.
8. Ражабова, Г. Д., & Тошева, Г. Д. (2014). КОНСТРУКТИВНЫЙ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ СТЕНД ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИН ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ. In *Инноватици в строителството глазами молодых специалистов* (pp. 107-110).
9. Tosheva, G., & Djaborova, R. (2023). COMMUNICATIVE SKILLS OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE. *Modern Science and Research*, 2(8), 111-116.
10. Tosheva, G., & Abdullayeva, S. (2023). A SET OF TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE SKILLS OF YOUNGER STUDENTS IN THE LESSONS OF LITERARY READING. *Modern Science and Research*, 2(8), 117-119.
11. Tosheva, G., & Babadjanova, N. (2023). A SET OF TASKS AIMED AT DEVELOPING THE COMMUNICATIVE SKILLS OF YOUNGER STUDENTS IN THE LESSONS OF LITERARY READING. *Modern Science and Research*, 2(8), 120-124.